

تربیت اخلاقی در فضای مجازی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه الزهراء)

بتول کینا^۱

چکیده

در پژوهش حاضر با هدف تبیین جایگاه تربیت اخلاقی در فضای مجازی با تکیه بر اخلاق دینی؛ دلایل ضرورت توجه به تربیت اخلاقی در فضای مجازی و موانع موجود بر سر راه آن از منظر زنان تحلیل شد. پژوهش با روش پدیدارشناسی انجام شده است. دیدگاه‌های جامعه پژوهش، با استفاده از مصاحبه اکتشافی نیمه ساختاریافته با سؤالات باز گردآوری و داده‌ها با الگوی کلابزی، تجزیه و تحلیل شد. یافته‌ها نشان داد که اختلاف نظر در اصول و مبانی تربیت اخلاقی از دیدگاه کاربران و ضعف در رعایت آن در زندگی حقیقی، تلاش برای جذب مخاطب بیشتر به هر طریق ممکن و ضعف و ناآگاهی در فرهنگ استفاده از قابلیت‌های فضای مجازی از مهم‌ترین چالش‌هایی هستند که توجه به تربیت اخلاقی در فضای مجازی را به ضرورتی مهم مبدل کرده است. نتایج حاکی از آن بود که بهره‌گیری از رهنمودهای تربیتی و آموزه‌های اخلاقی بر پایه دین، باور به حضور همیشگی خداوند، برجسته‌سازی هویت انسانی کاربران، توصیه به رعایت اخلاق و بهره‌گیری از روش‌های بازدارنده برگرفته از مبانی اخلاقی، تشریک مساعی، اهتمام خانواده‌ها در تربیت نسل جوان مطابق با الگوهای اسلامی- ایرانی و استفاده از مطالعات و دیدگاه‌های اندیشمندان بین‌رشته‌ای، می‌تواند در جهت نیل به این هدف و رفع موانع موجود، مؤثر واقع شود.

کلیدواژه‌ها: تربیت اخلاقی؛ تربیت؛ اخلاق؛ اخلاق دینی؛ فضای مجازی

مقدمه

پیشرفت‌های وسیع و عمیق فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی دنیای امروز، ره‌آوردی با عنوان فضای مجازی را برای جوامع انسانی به ارمغان آورده است. اگرچه این فضا فواید و امکانات فراوانی را به همراه داشته و توانسته سرعت و دقت بسیاری از امور را به‌ویژه در عرصه ارتباطات، بهبود بخشد و زمینه رشد و پیشرفت‌های علمی، صنعتی، فرهنگی و اجتماعی زیادی را فراهم آورد؛ اما با همه این‌ها و در کنار فواید بسیار، به بروز پیامدهای منفی و زمینه‌ساز سوءاستفاده‌های فراوانی از ابعاد مختلف و به‌ویژه از بعد ضعف در تربیت اخلاقی منجر شده است. امروزه مسائل و پرسش‌های گوناگونی در این وادی مطرح است که بررسی آن‌ها از منظر اصول تربیتی و اخلاق، موجب شکل‌گیری شاخه‌ای از اخلاق به نام «اخلاق فناوری اطلاعات و ارتباطات- فاوا» شده که زیرمجموعه اخلاق کاربردی در فضای مجازی تعریف شده است. حوزه‌ای که چنین دغدغه‌هایی دارد و موارد مذکور را پیگیری می‌کند؛ سایبراتیک^۱ یا اخلاق سایبری خوانده می‌شود که عمدتاً نگاهی پرسش‌گرانه به فضای مجازی دارد.

در سال‌های اخیر، نظر به اهمیت ارتباطات در توسعه جوامع؛ در کشور ما نیز به توسعه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی توجه شده است. «کشور ما از نظر بهره‌مندی از اینترنت بر اساس طبقه‌بندی اتحادیه جهانی مخابرات جزء کشورهای متوسط روبه رشد به شمار رفته و بیشترین درصد استفاده‌کنندگان از اینترنت را قشر جوان تشکیل می‌دهند» (صادقیان، ۱۳۸۴). شبکه‌های دوست‌یابی به شدت در میان جوانان ایرانی محبوب شده و «ایرانی‌ها رتبه سوم را در فعالیت در این شبکه‌ها کسب کرده‌اند» (ستارزاده، ۱۳۸۶). از این رو می‌توان گفت دسترسی و استفاده نامناسب از قابلیت‌های شبکه جهانی در جامعه ما از دغدغه‌های مهمی است که امروزه با شیوع اینترنت و به تبع آن، استفاده فراگیر از شبکه‌های اجتماعی مجازی، به‌شدت در حال افزایش است.

پیشرفت‌های فناوری‌های نوین و توسعه اینترنت و ورود آن به عرصه‌های گوناگون زندگی اجتماعی باعث شده تا در فضای مجازی روابط میان انسان‌ها و اصول اخلاقی پذیرفته شده جوامع به چالش کشیده شده و دچار تناقض شود. از این رو به‌رغم اینکه امروزه

فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی توانسته تحولات وسیع و شگرفی را در تمامی عرصه‌های زندگی پدید آورد؛ اما خواسته یا ناخواسته بسترساز چالش‌های جدید و منحصر به فردی نیز در این حوزه شده که به نوعی بهم‌ریختگی مختصات تربیتی و شاخص‌های اخلاقی مرتبط با آن منجر شده است. این مسائل مؤید ضرورت توجه به جنبه‌های اخلاقی حضور در فضای مجازی بوده و پرسش‌های زیادی را در خصوص توجه به مفاهیم و مسائل بنیادی این گونه از ارتباطات نظیر حریم خصوصی، امنیت، آزادی‌های فردی و جمعی، صحت اطلاعات ارائه شده، مالکیت محتوی و مسائلی از این دست به وجود آورده است. این دغدغه در میان جامعه زنان و دختران جوان، چالش‌های به مراتب مهم‌تر و جدی‌تری را ایجاد کرده که با توجه به آسیب‌پذیری بیشتر این قشر از جامعه، به مسأله‌ای بسیار مهم و در خور توجه - هم از بعد ملی و هم در ابعاد فراملی - تبدیل شده که نیازمند مطالعه و بررسی عمیق است. با همه‌گیر شدن دسترسی به اینترنت و استفاده از تلفن‌های همراه هوشمند و رواج شبکه‌های اجتماعی مجازی و عدم وجود آگاهی‌های کافی یا تغافل در رعایت مسائل لازم، در استفاده از این فناوری‌های نوظهور؛ مخاطرات روحی و جسمی و لطمات جبران‌ناپذیر اجتماعی و حتی مسائل حقوقی و قضایی پیچیده‌ای برای زنان جامعه ما ایجاد شده است. این در حالی است که فضای مجازی در عرصه فراملی نیز بیش‌ازپیش شاهد فعالیت سایت‌ها و شبکه‌هایی است که در کنار شبکه‌های ماهواره‌ای می‌کوشند تا با انتشار و رواج تفکرات غیردینی از میان زنان طرفدارانی بگیرند و در تلاشند تا با گرایش‌هایی از جریان‌های فمینیستی در قالب دفاع از حقوق زنان، ضدیت خود را با ارزش‌های جوامع نشان دهند. لذا مخاطرات حاصل از فعالیت‌های ناآگاهانه در فضای مجازی و اهمیت توجه به مصادیق اخلاقی و تربیتی متقن به هنگام استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی مسأله‌ای است که ضرورت انجام یک مطالعه آسیب‌شناسانه و جدی، به منظور کندوکاو در بایدهای اخلاقی و تربیتی استفاده از فضای مجازی را بر اساس دیدگاه‌های دختران و زنان جوان به عنوان شمار قابل توجه و بخش مهمی از کاربران و آسیب‌پذیران فضای مجازی نشان می‌دهد.

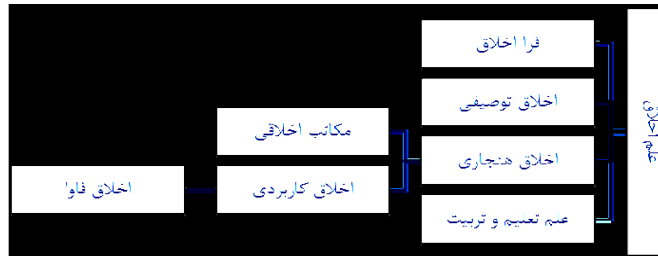
تربیت

تربیت در لغت به معنی آموختن، آگاهانیدن، کسی را چیزی آموختن و پروانیدن، آمده است

(دهخدا، ۱۳۷۷). فرآیند تربیت در ابعاد مختلف اعتقادی، اخلاقی، آداب فردی و اجتماعی، علوم رایج و امثال آن کاربرد داشته و همه موجودات به اقتضای خود می‌توانند تحت تربیت و پرورش قرار بگیرند (ریچارد^۱، ۲۰۰۱). از دیدگاهی دیگر، تربیت پرورش استعدادهای مادی و معنوی و هدایت آن به سوی کمالاتی که خداوند در وجود آدمی قرار داده، تعریف می‌شود (صانعی، ۱۳۷۸؛ اعرافی، ۱۳۹۱).

اخلاق

واژه «اخلاق» معادل «Ethics» تعریف می‌شود؛ مجموعه‌ای از اصول، باورها و ارزش‌های حاکم بر رفتار فرد با در نظر گرفتن آنچه که صحیح یا غلط است. تعریف فرهنگ لاروس^۲ از اخلاقیات، مجموعه قوانین رفتاری و ارزش‌هایی است که در جوامع به‌عنوان هنجار شناخته می‌شود. اخلاق شاخه‌ای از فلسفه است که با درست و نادرست بودن مفاهیم و امور سروکار دارد (امید، ۱۳۸۱). ضمن توجه به تعاریف فوق، تعریف لاروس از اخلاق در پژوهش حاضر، محور مطالعه قرار گرفته است. در شکل (۱) وجوه مختلف علم اخلاق و اخلاق فناوری اطلاعات «فاوا» به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از اخلاق کاربردی در فضای مجازی، به تصویر کشیده شده است. شایان ذکر است هدف از تقسیم‌بندی موضوعی علم اخلاق به زیرشاخه‌های مربوطه، مطابق آنچه در نمودار ذیل ارائه شده است؛ ترسیم شمای کلی و رابطه این علم با حوزه‌های وابسته و علوم دیگر است و بدیهی است که هر یک از این زیرشاخه‌ها - به‌ویژه علم تعلیم و تربیت - ضمن داشتن رابطه با علم اخلاق خود به تنهایی، به‌عنوان یک علم مجزا شناخته می‌شوند.

نمودار ۱: نمودار موضوعی علم اخلاق (شهریاری، ۱۳۸۹)

تربیت اخلاقی

تربیت اخلاقی، فرآیند درونی‌سازی ارزش‌های اخلاقی و شکل‌گیری پایدار شخصیت انسان بر اساس ویژگی‌های انسان کامل است. تربیت اخلاقی مسیر گذار از وضعیت موجود (مبدأ حرکت انسان) به سوی کمال در جهت حرکت تا نیل به سیمای آرمانی انسان اخلاق‌مدار است. این تربیت تحقق عینی همه آموزه‌هایی است که علم اخلاق انسان را به آن فرا می‌خواند. می‌توان گفت که «اخلاق» مقصد و غایت حرکت انسان را تعیین می‌کند، درحالی‌که «تربیت اخلاقی» احکام و قواعد حرکت در این مسیر را بازنمایی می‌کند. به تعبیر دیگر اخلاق، پرسش از ماهیت ارزش‌ها و تربیت پرسش از کیفیت دست‌یابی به آن‌ها را پاسخ می‌گوید (نوری، ۱۳۸۷).

اخلاق دینی

ادیان همواره یکی از بسترهای اصلی توجه به اخلاق بوده‌اند و در راستای سعادت دنیوی و آخروی بشر و همچنین جامعه انسانی و نیز در جهت رشد و تعالی ملت‌ها تأکید ویژه‌ای بر اخلاق داشته‌اند (رحمتی، ۱۳۹۴). اخلاق دینی، اخلاقی است که در چارچوب ادیان تعریف می‌شود و به همین دلیل است که یکی از اهداف بعثت انبیاء و مخصوصاً پیامبر اکرم (ص) تهذیب اخلاق و تزکیه^۱ معرفی شده است. ایشان در این خصوص می‌فرمایند: «بعثت لاتمم مکارم الاخلاق» (نراقی، بی‌تا) یعنی من برای تکمیل مکارم اخلاقی مبعوث شده‌ام و همچنین

۱. قرآن کریم: سوره جمعه آیه ۳

تعبیر قرآن کریم که در برترین توصیف ستایش‌آمیز خود از اخلاق پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «انک لعلی خلق عظیم»^۱ همه نشان از اهمیت مسأله اخلاق در اسلام است. ضمن توجه به همه تعاریف فوق در معرفی اخلاق، آنچه در پژوهش حاضر از اخلاق محور مطالعه قرار گرفته است؛ متکی بر اخلاق دینی و به‌ویژه دین اسلام است که در ادامه مبانی و اصول آن تشریح می‌شود.

مبانی اخلاق اسلامی

مبانی اخلاق اسلامی، در ساختار توحید شکل می‌گیرد و در سه مقوله اصلی ارزش‌شناسی، هستی‌شناسی و انسان‌شناسی معنا می‌یابد. مهم‌ترین مفهوم و اصطلاح در حوزه اخلاق، ارزش است به‌گونه‌ای که بدون در نظر داشتن مفهوم ارزش نمی‌توان به بحث اخلاق پرداخت (بناهان، ۱۳۹۳). بر این اساس ارزش‌شناسی مبانی اصلی صورت‌بندی اخلاق است. همچنین اگر خداوند در نگره هستی‌شناختی دیده نشود، اصول اخلاقی معنا نخواهد داشت؛ در مبانی هستی‌شناسی اموری چون هدفمندی آفرینش و حکمت در هستی نقش دارد؛ چرا که اگر برای هستی هدف و حکمتی نباشد و خلقت بی‌هوده و عبث باشد، در آن صورت داشتن صفت اخلاقی و فضیلت اخلاقی و همچنین رفتارهای اخلاقی معنایی نخواهد داشت، از این رو هدفمندی آفرینش از مهم‌ترین مبانی اخلاق اسلامی را می‌سازد.

علاوه بر این، در حوزه مبانی اخلاق اسلامی، نقش کلیدی انسان‌شناسی نیز قابل توجه است؛ چرا که اگر انسان و اهداف آفرینش آن مد نظر قرار نگیرد، سخن گفتن از اصول اخلاقی، رفتارها و فضایل اخلاقی بی‌معنا خواهد بود. از جمله مهم‌ترین مبانی اخلاقی در حوزه انسان‌شناسی اموری چون عقل انسان - که قادر به تشخیص حق از باطل^۲ - است. فطرت و خودآگاهی ذاتی بشر و اراده انسان در انتخاب حق و باطل^۳ و مسائلی چون هواهای نفسانی بشر و گرایش انسان به سوی تمایلات غریزی و تقدم دادن به آنها بر قوه عقلانی، وسوسه‌های درونی و نیز تأثیرات اجتماع و محیط زندگی بر رفتار انسانی و نقش وراثت، مورد توجه قرار دارد.

۱. قرآن کریم: سوره قلم آیه ۴

۲. بقره، آیه ۴۴؛ انعام، آیه ۱۵۱؛ انفال، آیه ۲۷

۳. قیامت، آیه ۵؛ ابراهیم، آیه ۲۲

اصول اخلاق اسلامی

اصول اخلاق اسلامی بر مبنای آیات قرآن کریم در چهار بخش خلاصه می‌شود:

- ۱- اخلاق بندگی: مسائل اخلاقی که در ارتباط با خالق و وظایف انسان در برابر خدا تعریف می‌شود.
- ۲- اخلاق فردی: مسائل اخلاقی در ارتباط با خویشتن و چارچوب برخورد انسان با خود.
- ۳- اخلاق زیست‌محیطی: مسائل اخلاقی در ارتباط با جهان آفرینش و طبیعت.
- ۴- اخلاق اجتماعی: مسائل اخلاقی در ارتباط با خلق و برخورد فرد و رفتارهایش با مردم و دیگر اعضای جامعه که عموماً منظور از اخلاق دینی بیشتر تأکید بر این بخش است (مطهری، ۱۳۵۹). علاوه بر این، در حوزه مبانی اخلاق اسلامی، نقش کلیدی انسان‌شناسی نیز قابل توجه است؛ چرا که اگر انسان و اهداف آفرینش آن مد نظر قرار نگیرد، سخن گفتن از اصول اخلاقی، رفتارها و فضایل اخلاقی بی‌معنا خواهد بود. از جمله مهم‌ترین مبانی اخلاقی در حوزه انسان‌شناختی اموری چون عقل انسان - که قادر به تشخیص حق از باطل^۱ - است. فطرت و خودآگاهی ذاتی بشر و اراده انسان در انتخاب حق و باطل^۲ و مسائلی چون هواهای نفسانی بشر و گرایش انسان به سوی تمایلات غریزی و تقدم دادن به آنها بر قوه عقلانی، وسوسه‌های درونی و نیز تأثیرات اجتماع و محیط زندگی بر رفتار انسانی و نقش وراثت، مورد توجه قرار دارد.

موانع و چالش‌های اجرای اصول تربیت اخلاقی

در جدول زیر موانع اصلی اجرای اصول تربیت اخلاقی در دو گروه عوامل درونی و بیرونی و شانزده مقوله دسته‌بندی شده‌اند و ارتباط بین اصول اخلاق اسلامی و چالش‌های موجود نیز به‌طور خلاصه تبیین شده است:

۱. بقره، آیه ۴۴؛ انعام، آیه ۱۵۱؛ انفال، آیه ۲۷

۲. قیامت، آیه ۵؛ ابراهیم، آیه ۲۲

منابع اجرای اصول تربیت اخلاقی	درونی	پیروی از هوای نفس	دنیاگرایی	بردگی فکری	پندار گرایی
		(مرتبط با اصل اخلاق بندگی)	(مرتبط با اصل اخلاق زیست محیطی)	(مرتبط با اصل اخلاق فردی)	(مرتبط با اصل اخلاق فردی)
		غفلت فکری	رفاه زدگی	بی توجهی به عقل متعارف (فطرت)	غرور و خودبینی
		(مرتبط با اصل اخلاق فردی و بندگی)	(مرتبط با اصل اخلاق اجتماعی)	(مرتبط با اصل اخلاق بندگی)	(مرتبط با اصل اخلاق فردی)
بیرونی	بیرونی	تغذیه‌ی حرام	فساد حکومتی	ریاکاری پندگویان	بی توجهی در خانواده‌ها
		(مرتبط با اصل اخلاق زیست محیطی)	(مرتبط با اصل اخلاق اجتماعی)	(مرتبط با اصل اخلاق اجتماعی)	(مرتبط با اصل اخلاق اجتماعی)
		دوستان ناباب	جامعه‌ی ناسالم	سنت‌های کهن و خرافی	آموزشگران و مراکز آموزشی ناسالم
		(مرتبط با اصل اخلاق اجتماعی)	(مرتبط با اصل اخلاق اجتماعی)	(مرتبط با اصل اخلاق اجتماعی)	(مرتبط با اصل اخلاق اجتماعی)

شکل ۲: نمودار موضوعی موانع اجرای اصول تربیت اخلاقی در جامعه (بهشتی، ۱۳۸۷)

فضای مجازی

از فضای مجازی، به فضای سایبر^۱ نیز تعبیر می‌شود. اگرچه به نظر می‌رسد به‌کارگیری این اصطلاح در این زمینه برای ارجاع به امور فنی به آن رنگ و بویی صرفاً فنی و مکانیکی داده باشد؛ اما ملاحظه دقیق‌تر این اصطلاح نشان می‌دهد که این واقعیت، وجوه و جنبه‌های متنوعی از جمله خصلت‌های روان‌شناختی قابل توجهی نیز دارد (وینر،^۲ ۱۳۷۲). در یک نگاه کلی، فضای سایبری حاکی از روابط متقابل افراد در این فضا است (کرونینگ،^۳ ۲۰۰۷)؛ فضایی که بر

1. Cyberspace
2. Wiener
3. Corning

پایه ارتباطات دیجیتالی، فن‌آوری‌های اطلاعاتی، اینترنت، پست الکترونیک و محیط‌های پیرامون، نظیر اتاق‌های گفتگو^۱، تابلو اعلانات و همچنین سیستم‌های تصویرسازی دیجیتال شناخته می‌شود (تررل^۲، ۲۰۰۸). تعامل سایبری بیشتر به دادوستدی اشاره دارد که از طریق اینترنت به وقوع می‌پیوندد (جوانبخت، ۱۳۹۰). ویژگی‌های اصلی فضای سایبر را می‌توان در دو مقوله ویژگی‌های مثبت و منفی برشمرد که اهم آن‌ها به تلخیص عبارتند از:

- ویژگی‌های مثبت: جهانی و فرامرزی بودن، دست‌یابی سریع به آخرین اطلاعات، چندرسانه‌ای بودن و جذابیت و تنوع، آزادی در انتقال اطلاعات و ارتباطات، تعامل‌گرایی، یکپارچه‌سازی و تقویت خرد جمعی و توسعه مشارکت‌های مفید اجتماعی.

- ویژگی‌های منفی: رواج سطحی‌نگری فکری، انزوای معاشرتی، بی‌هنجاری و تضاد هنجاری در رفتارها، تضعیف اعتقادات و القای شبهات فکری (سرکانی، ۱۳۹۲). ترویج مصرف‌گرایی، گسترش گرایش‌های فردگرایانه، کم‌رنگ شدن ارزش‌های ملی و محلی، تسلط فرهنگی کشورهای توسعه‌یافته و مواردی از این دست.

با شروع تلاش‌های نوربرت وینر^۳ در اوایل دهه ۱۹۴۰ در حوزه سبیرنتیک (دانش نظام‌های بازخورد اطلاعات) و نگارش کتاب «هدایت و ارتباطات در دنیای ماشین‌ها و حیوانات» جرقه اهمیت مسائل اخلاقی- فرهنگی بشر در برخورد با فناوری زده شد. این مسأله تا به امروز یکی از دغدغه‌های دانشگاهی و تحقیقاتی دانشمندان زیادی در این حوزه همانند دان پارکر^۴، یوزف وایتسناوم^۵، والتر منر^۶، جیمز مور^۷ (۱۹۸۵)، دبرا جانسن^۸ (۱۹۹۶)، سیمون راجرسون^۹ (۲۰۰۴) بوده است. تلاش‌های آن‌ها سبب شده که موضوع مسائل اخلاقی - فرهنگی در برخورد با فناوری به طور عام و فناوری اطلاعات به طور خاص، به فراخور

1. chat room
2. Terrel
3. Norbert Wiener
4. Dan Parker
5. Joseph Vaytsnbavm
6. Walter Maner
7. James Moore
8. Debra Johnson
9. Simon Rogerson

ارزش‌ها و هنجارهای تربیتی هر جامعه، به‌عنوان موضوعی در خور توجه، مورد توجه تحقیقات علمی و دانشگاهی قرار گیرد. بررسی مطالعات انجام شده در داخل و خارج از کشور و مطالعه سیر تطور پژوهش‌ها در حوزه فضای مجازی نشان می‌دهد که بحث اخلاق همزمان با ظهور ارتباطات مجازی، قابل تأمل و توجه پژوهشگران مختلف در جوامع گوناگون بوده است؛ اما پژوهشی بازیابی نشد که در بردارنده مؤلفه‌های اصلی این پژوهش و با محوریت قرار دادن اخلاق دینی و منحصرأ در میان جامعه زنان دانشگاهی باشد. از این رو سعی بر آن است تا مرتبط‌ترین و جدیدترین پژوهش‌هایی که هر یک از جهاتی با پژوهش حاضر قرابت دارند، معرفی و به اختصار تحلیل و بررسی شوند.

سلام در مقاله‌ای با عنوان «اخلاق اسلامی: راهکاری بر حل و فصل معضلات اخلاقی در حوزه اخلاق اطلاعات (IE)»، برای اولین بار به معرفی برخی از قوانین و قابلیت‌های شریعت اسلامی و اخلاق در حوزه اخلاق اطلاعات در سطح بین‌المللی پرداخته و درباره قابلیت کاربرد آن در این مقوله بحث کرده است. مطالعه او نشان داد نگاه به قوانین شریعت و بهره‌گیری و استدلال از روش‌های اخلاق اسلامی برای استخراج قضاوت اخلاقی در جهان اسلام، این قابلیت را دارد که همزمان هر دو دیدگاه جمعی و فردی کاربران را محترم شمارد و به‌عنوان تلفیق‌کننده میان نظریه اخلاق وظیفه‌گرا و نتیجه‌گرا به کار گرفته شود (سلام عبدالله، ۲۰۱۶).

«مزاحمت سایبری در میان دانش‌آموزان متوسطه آموزش و پرورش: یک مطالعه اکتشافی» عنوان تحقیقی است که توسط بییلگا^۱ و همکاران با هدف بررسی میزان شیوع استفاده از اینترنت و تلفن همراه در میزان درگیری و بروز رفتارهای تهاجمی نوجوانان نسبت به همسالان خود انجام شده است. بررسی مدت زمان و شدت این مزاحمت‌های سایبری و تجزیه و تحلیل تفاوت در رفتارهای جامعه پژوهش بر اساس سن و جنس نشان می‌دهد که امروزه این مسئله یک مشکل جهانی است که به‌طور چشمگیری در میان نوجوانان در حال افزایش است (بییلگا، ۲۰۱۶).

فروهان^۲ به بررسی نظریات مختلفی می‌پردازد که در حوزه اخلاق در فضای مجازی مطرح است. او معتقد است که اخلاق اطلاعاتی نیازمند دو چیز است: ۱- یک نظریه اخلاق که

1. Buelga
2. Frohan

اهمیت جسم را به رسمیت می‌شناسد؛ و ۲- نظریه ماتریالیستی اطلاعات. او در مطالعه خود به نظریات اخلاق مکتب‌تایر^۱، نظریه هوش جمعی، نظریه‌های سکولار قرون وسطی و مواردی از این دست پرداخته است. فضای انسان‌شناسی جدید و مجازی باعث شده تا فروهان بازننگری رادیکالی اخلاق را پیشنهاد کند. بر این اساس برای توجه به مسائل اخلاقی در فضای مجازی، نمی‌توان اخلاق اطلاعات را منتزع از طبیعت حیوانی و جسمانی انسان‌ها برشمرد، وی با تکیه بر تئوری ماتریالیستی، اطلاعات مورد نیاز برای معناداری اخلاق اطلاعات را به کار گرفته است (فروهان، ۲۰۰۰).

در داخل کشور نیز مطالعاتی در حوزه اخلاق و فضای مجازی انجام شده است که در ادامه درباره پژوهش‌هایی بحث می‌شود که با رویکردهای تقریباً همگرا با پژوهش حاضر انجام شده است.

ابری، در پژوهشی نقش مثبت فضای مجازی را در عرصه ظهور خلاقیت کاربران مورد تأکید قرار داده است. او معتقد است فناوری دیجیتالی و جامعه شبکه‌ای افراد را به سوی زندگی‌ای سوق داده که در آن می‌توانند با اتخاذ نقشی فعال و خلاق به صورت فردی یا جمعی در ساختن چیزهای جدید سهمیم باشند و در فرآیندهای هم‌آفرینی شرکت داشته و به خودیابی خویش کمک کنند. نتایج این مطالعه نشان داد که کیفیت آزادی‌بخشی اینترنت، کاربران را به تفکر، تجربه، بازی، فعالیت‌های گروهی و ارتباط دعوت می‌کند. وی بر این باور است که اینترنت همواره محیطی را خلق کرده که همگان می‌توانند با تکیه بر توانایی‌ها و استعدادهای خود دست به ابداع و خلاقیت بزنند. ابری، معتقد است از میان رفتن محدودیت‌های مکانی و زمانی و نبودن کنترل و انتقاد، ناشناس ماندن، امکان خیال‌پردازی و تنوع گوناگون محیط‌های اینترنتی فرصت مناسبی را برای بروز خلاقیت کاربران فراهم می‌کند (ابری، ۱۳۸۷).

ربیعی و محمدزاده، معتقدند جاذبه اینترنت باعث شده بسیاری از جوانان به جای تعامل با همسالان و والدین خود، رایانه و تلفن‌های همراه هوشمند را برگزینند که این موضوع باعث به وجود آمدن انزوای اجتماعی در میان آن‌ها می‌شود. از این رو در مطالعه‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی فضای مجازی، بررسی تأثیر استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی دانشجویان» به بررسی آسیب‌شناختی فضای مجازی از این منظر پرداخته‌اند. یافته‌ها حاکی از آن است که

یکی از متغیرهایی که بیشترین اثر را بر انزوای اجتماعی دارد، استفاده اجتماعی از اینترنت است. نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد که استفاده اجتماعی از اینترنت با بتای ۲۴ درصد تأثیر مستقیمی بر انزوای اجتماعی جوانان دارد (ربیعی و دیگران، ۱۳۹۲).

زندوانیان در پژوهشی به مطالعه «آسیب‌های فضای مجازی بین دانش‌آموزان دختر» در میان کلیه دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه شهر یزد پرداخته است. نتایج مطالعه ایشان نشان داد که استفاده از فضای مجازی در ابعاد خانوادگی، تحصیلی، سازگاری، اعتقادی - عبادی و روانی دانش‌آموزان تأثیر منفی دارد و از میان این ابزارها، «تلفن همراه» بیشترین و بازی‌های رایانه‌ای کم‌ترین آسیب را بر دانش‌آموزان در پی داشته است. ایشان و در اولویت‌بندی راهکارهای مقابله با آسیب‌های فضای مجازی، تقویت ارتباطات منطقی و عاطفی در خانواده و جایگزین کردن تفریح‌های سالم، درگیرکردن افراد در فعالیت‌ها و برنامه‌های مثبت را مهم‌ترین راهکار و افزایش نظارت حوزه‌های سیاسی امنیتی و فیلترینگ را کم‌اهمیت‌ترین راهکار برای کاهش آسیب‌های فضای مجازی برشمرده‌اند (زندوانیان و همکاران، ۱۳۹۲).

مسعودی و بهروان با توجه به ورود اینترنت به دنیای ارتباطی جوانان و در نتیجه دسترسی سریع، آسان و متنوع آن‌ها به تصاویر، فیلم‌ها و داستان‌های پورنو، در مقاله‌ای با عنوان «اخلاق در فضای مجازی: بررسی عوامل مرتبط با عضویت، میزان بازدید و ماندگاری افراد در گروه‌های اینترنتی غیراخلاقی»، به بررسی عوامل مرتبط با میزان بازدید از محتویات پیام‌ها در گروه‌های اینترنتی غیراخلاقی یا همان پورنو پرداخته‌اند. نتایج این مطالعه نشان داد کاربرانی که به موضوعات پورنو گرافی بیشتر علاقه‌مند هستند، بیشترین بازدید از محتویات غیراخلاقی را دارند و سن، تحصیلات و رضایت از گروه اینترنتی با میزان بازدید از محتویات غیراخلاقی گروه رابطه مستقیم و معنادار داشت. میانگین بازدید از محتویات غیراخلاقی گروه در مردان بیشتر از زنان و مجردان بیشتر از متأهلان و در بیکاران بیشتر از شاغلان بوده است. در نهایت بین میزان رضایت از محتویات پیام‌های گروه، میزان نظارت اطرافیان و میزان عضویت افراد در سایر گروه‌ها با میزان بازدید آن‌ها از پیام‌های این گروه رابطه معناداری وجود داشته است (مسعودی، ۱۳۹۳).

نقد و تحلیل پیشینه‌ها در راستای اهداف پژوهش نشان داد که ظهور فن‌آوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی در اکثر مطالعات ذکر شده با چالش‌های مختلفی به همراه بوده و امروزه

توجه به هنجارهای اخلاقی و اصول تربیتی در استفاده از فضای مجازی در همه جوامع مسأله‌ای مهم قلمداد می‌شود. به‌رغم اینکه امروزه فناوری اطلاعات توانسته تحولات وسیع و شگرفی را در تمامی عرصه‌های زندگی پدید آورد؛ اما خواسته یا ناخواسته بستر ساز چالش‌های جدید و منحصر به فردی نیز در این حوزه نیز شده که به بهم‌ریختگی مختصات تربیتی و شاخص‌های آن در میان جوامع منجر شده است. این نگرانی‌ها در میان زنان جوان و دختران جامعه نیز چالش‌های مهم و به مراتب جدی‌تری را ایجاد کرده که این مسأله با توجه به آسیب‌پذیری شدید این افراد؛ نیازمند مطالعه و بررسی عمیق است.

بر اساس باورها و ارزش‌های دینی آنچه که از اخلاق در فضای مجازی درک می‌شود می‌بایست مطابق تعاریف این مفاهیم در دنیای حقیقی باشد؛ یعنی رعایت مصالح انسانی و مورد توجه قرار دادن اصول و هنجارهای موجود در دنیای حقیقی. از این رو می‌توان معتقد بود که معیارهای اخلاقی در دنیای مجازی نمی‌توانند از معیارهای آن در دنیای حقیقی چندان متفاوت باشند در نتیجه می‌توان انتظار داشت که بتوان با تکیه بر ارزش‌های اخلاقی - دینی تدابیری بر رفع بهم‌ریختگی مختصات تربیتی و شاخص‌های اخلاقی در فضای مجازی اندیشید. چراکه اگر رعایت حقوق دیگران را یک حسن اخلاقی تلقی کنیم به صراحت می‌توان گفت که توجه به این معیار در رفتار کاربران در فضای مجازی نیز به اندازه رعایت آن در دنیای حقیقی قابل اهمیت خواهد بود (رحمتی، ۱۳۹۴). اما آنچه در واقعیت دنیای امروز از فعالیت در فضای مجازی مشاهده می‌شود، بیان‌کننده وجود موانع مهم و جدی در مسیر رعایت ارزش‌های تربیتی در این فضا است. بنابراین، این موضوع که در فضای مجازی چه چیزی از نظر اصول تربیتی پسندیده و چه چیزی ناپسند است؛ بحثی است مهم که نمی‌توان آن را جدای از اصول تربیتی فضای حقیقی برشمرد.

پژوهش حاضر با هدف تبیین مبانی و اصول تربیت اخلاقی در فضای مجازی از منظر اخلاق اسلامی در جهت تحکیم ارزش‌های تربیتی در میان جامعه دختران و زنان جوان، به‌عنوان بخشی از بیشترین کاربران فضای مجازی انجام شده است. محققان بر آن بودند تا با بررسی نتایج حاصل از این پژوهش و در پیوند با هدف ذکر شده، بتوانند ضمن بیان و بررسی چالش‌های موجود؛ به تشریح مهم‌ترین عوامل ناقض تربیت اخلاقی در فضای مجازی بپردازند تا ضمن مطالعه عوامل و موانع مرتبط با تربیت‌مداری در فضای مجازی بتوانند با تأکید بر

ضرورت این مهم به ارائه راهکارهایی در جهت اخلاق‌مندسازی فضای مجازی با تأکید بر مبانی اخلاق اسلامی نائل آیند. با این امید که نتایج حاصل در جهت صیانت از حریم خصوصی و تربیت اخلاقی کلیه اقشار جامعه و بالأخص جامعه زنان مؤثر واقع شود. پژوهش درصدد پاسخگویی به پرسش‌های زیر بود:

- تعریف تربیت اخلاقی در فضای مجازی چیست؟
- عوامل ناقض اصول تربیتی در فضای مجازی کدامند؟
- عوامل زمینه‌ساز بی‌اخلاقی در فضای مجازی کدامند؟
- موانع موجود بر سر راه اخلاق‌مندی و تربیت‌مداری (تربیت اخلاقی) در فضای مجازی کدامند؟
- چه سازوکارهایی می‌تواند در اشاعه اصول تربیتی و مبانی اخلاق اسلامی در فضای مجازی مؤثر واقع شود؟
- پیاده‌سازی و کاربست اخلاق اسلامی در فضای مجازی چه تأثیری بر تعمیق هنجارهای تربیتی در میان بانوان و صیانت از حریم آن‌ها در فضای مجازی خواهد داشت؟
- پیاده‌سازی و کاربست اخلاق اسلامی در فضای مجازی چه تأثیری بر روند اصول تربیتی بانوان و صیانت از حریم آن‌ها در دنیای حقیقی و کل جامعه در پی خواهد داشت؟

روش

این پژوهش از نوع کیفی پدیدارشناسی است که با رویکردی اکتشافی، با استفاده از مصاحبه و بر مبنای الگوی کلایزی^۱، انجام شده است. دیدگاه پدیدارشناسی، دیدگاهی کل‌نگر است (جورجیو^۲، ۱۹۷۵) و روشی است که به فهم تجارب مشترک عده‌ای از مردم برحسب تجارب زیسته آن‌ها می‌پردازد (یانوا^۳ و جوارتز شی^۴، ۲۰۰۶). به این منظور پژوهشگر

1. Colaizzi's
2. Giorgio
3. Yanova
4. Schewartz-shea

می‌بایست برای رسیدن به حس کلی از متن مصاحبه‌ها، بارها آن‌ها را خوانده و تلاش کند معنای تجربه مربوط به پدیده مورد نظر را از دیدگاه شرکت‌کنندگان و نه بر اساس تئوری و دیدگاه نظری خود درک کند (حسنوند، ۱۳۹۴). هدف اصلی در تحقیق اکتشافی، شناخت وضعیتی است که درباره آن آگاهی‌های لازم وجود ندارد، با این تعریف هر تحقیقی نیازمند انجام یک سری مطالعات اکتشافی است، چراکه نتایج تحقیق اکتشافی زمینه‌ای است برای انجام تحقیقات مهم‌تر و گسترده‌تر (میرکوشش، ۱۳۹۳). در این مطالعه، از الگوی کلایزی برای بررسی دیدگاه‌ها و تجارب جامعه پژوهش در خصوص اخلاق و تربیت در فضای مجازی استفاده شد. الگوی کلایزی یکی از روش‌های پدیدارشناسی توصیفی است که طی ۷ مرحله انجام می‌شود: ابتدا توصیف شرکت‌کنندگان در مطالعه خوانده می‌شود تا درکی از کل به دست آید. سپس عبارات مهم استخراج می‌شوند. آنگاه معانی از عبارات مهم فرموله و تدوین می‌شوند. در مرحله بعد معانی تدوین شده به صورت مضامین و مقوله‌های اصلی سازماندهی می‌شوند. سپس برای هر یک مضامین توصیفی نوشته می‌شود و ساختار اساسی پدیده تدوین می‌شود. سرانجام برای اعتباربخشی، شرکت‌کنندگان نتایج آنالیز را ارزشیابی می‌کنند که «آیا یافته‌های حاضر مشابه همان تجربیاتی است که آن‌ها داشته‌اند؟» (پیت^۱، ۲۰۰۳)

برای جمع‌آوری داده‌ها از مصاحبه اکتشافی نیمه ساختاریافته با سؤالات باز، استفاده شده است. این روش این امکان را برای شرکت‌کنندگان فراهم می‌آورد تا دیدگاه‌های خود را درباره پدیده مورد بررسی به طور کامل توضیح دهند. این نوع مصاحبه به دلیل انعطاف‌پذیری و عمیق بودن، مناسب پژوهش‌های کیفی است (اسپیزال^۲، ۲۰۱۱). بدین ترتیب که پرسش اولیه به طور کلی مطرح می‌شود و پاسخ تفسیری و توضیحی مشارکت‌کننده، هدایتگر مسیر سؤال‌های بعدی خواهد بود (ایلو^۳ و کینگاس^۴، ۲۰۰۸). در این روش پژوهش‌گر و شرکت‌کننده برای بحث بیشتر درباره موضوع یا سؤال آزاد است (پاتون^۵، ۲۰۰۲) و در طی فرآیند مصاحبه امکان

1. Pyett
2. Speziale
3. Elo
4. Kyngas
5. Paton

مشاهده احساسات و رسیدن به باورها و اعتقادات مصاحبه شونده درباره موضوع پژوهش وجود دارد.

سؤالات مصاحبه از نوع سؤالات نیمه‌باز بودند. این روش به محقق این اجازه را می‌دهد تا برای بررسی یک موضوع با جزئیات بیشتر، علاوه بر سؤال‌هایی که در راهنمای مصاحبه مشخص شده است؛ سؤال‌های بیشتری را از شرکت‌کنندگان بپرسد. همچنین محقق می‌تواند مسائلی را نیز بررسی کند که در حین مصاحبه در رابطه با موضوع مورد بحث به وجود می‌آید (پیکارد^۱: ۲۰۰۷).

جامعه پژوهش ۱۱ نفر از دانشجویان مقاطع مختلف تحصیلی دانشگاه الزهرا (س) بوده است. از این رو از میان دانشجویان مشغول به تحصیل در این دانشگاه و از میان تمام مقاطع تحصیلی، ۱۳ نفر بر اساس روش نمونه‌گیری هدفمند؛ در چارچوب روش نمونه‌گیری موارد عادی^۲ (یکی از انواع نمونه‌گیری هدفمند) انتخاب و مطالعه شدند. در این روش با توجه به اهداف تعیین شده در پژوهش، بر اساس ملاک‌های: زن بودن، دانشجو بودن، استفاده از اینترنت، داشتن تلفن همراه هوشمند، عضویت و فعالیت در شبکه‌های اجتماعی مجازی، مقطع تحصیلی، تمایل به انجام مصاحبه و تمایل به اظهار نظر و توانایی بیان دیدگاه‌ها و تجربه‌ها، نمونه‌هایی انتخاب شدند. در این روش پژوهشگر می‌کوشد تا به صورت هدف‌دار، بر مبنای اینکه چه نوع اطلاعات خاصی مورد نیاز است، نمونه‌ها را برگزیند (پیکارد، ۲۰۰۷). بنابراین، اینکه بعداً چه افرادی انتخاب می‌شوند تحت تأثیر این است که قبلاً چه کسانی مورد مصاحبه قرار گرفته‌اند و چه اطلاعاتی داده‌اند. فرآیند گردآوری داده‌ها تا زمانی ادامه می‌یابد که محقق به اشباع نظری برسد. نقطه اشباع مرحله‌ای از مصاحبه است که با ادامه آن اطلاعات جدیدی به دست نمی‌آید. با توجه به اینکه که طبق اطلاعات فرم اطلاع‌رسانی، مشارکت‌کنندگان حق کناره‌گیری از پژوهش را در هر مرحله از پژوهش داشتند و برای انصراف نیز نیازی به ارائه دلیل نبود؛ در مراحل آغازین مصاحبه ۲ نفر از جامعه پژوهش از مصاحبه اظهار انصراف دادند، از این رو جامعه اصلی مورد مطالعه، متشکل از ۱۱ عضو بوده است. علت انتخاب محیط مورد نظر در پژوهش حاضر، دسترسی پژوهشگران به جامعه پژوهش و نیز با توجه به تک جنسیتی

1. Pickard
2. sampling case Typical

بودن این دانشگاه؛ انجام یک پژوهش صرف، در موضوع فضای مجازی در میان جامعه دختران و زنان جوان و بررسی عمیق این موضوع از دیدگاه جامعه زنان دانشگاهی بوده است. میانگین زمان انجام مصاحبه‌ها تقریباً ۱۷ دقیقه (حداقل ۸ و حداکثر ۲۶ دقیقه) بود که در اماکن مختلف محیط پژوهش شامل: دانشکده‌های دانشگاه الزهرا (س)، کتابخانه‌ها (مرکزی و دانشکده‌ای)، سالن‌های ورزشی، سالن مطالعه، خوابگاه دانشجویی، سلف‌سرویس و مسجد دانشگاه انجام شده است. برای شروع مصاحبه و به منظور تعامل بهتر با مصاحبه‌شوندگان، ابتدا از افراد مورد مطالعه در مورد اطلاعات فردی و مقطع تحصیلی‌شان سؤال و سپس تعاریف و توضیحاتی در خصوص مفاهیم تربیت، اخلاقیات و فضای مجازی ارائه شد. سپس هفت سؤال باز شامل «تعریف شما از تربیت اخلاقی در فضای مجازی چیست؟» و «عوامل ناقص اصول تربیتی در فضای مجازی کدامند؟» و «عوامل زمینه‌ساز بی‌اخلاقی در فضای مجازی کدامند؟» و «موانع موجود بر سر راه و تربیت‌مداری در فضای مجازی (تربیت اخلاقی)» «سازوکارهای مؤثر بر اشاعه اصول تربیتی از منظر مبانی اخلاق اسلامی» و «تأثیر پیاده‌سازی و کاربست مبانی اخلاق اسلامی در شبکه‌های مجازی بر روند اصول تربیتی زنان و دختران جوان و دانشگاهی» و «پیاده‌سازی و کاربست مبانی اخلاق اسلامی در فضای مجازی چه تأثیری بر روند اصول تربیتی و صیانت از حریم آن‌ها در جامعه در پی خواهد داشت؟» از آن‌ها پرسیده شد. بقیه سؤال‌ها در ضمن گفتگو، جنبه کاوشی داشتند. مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع اطلاعاتی یا تا جایی ادامه یافت که با ادامه مصاحبه، اطلاعات جدیدی از افراد به دست نمی‌آمد. پس از انجام مصاحبه‌ها، با توجه به ماهیت کیفی داده‌های حاصله، از الگوی کلایزی برای بررسی دیدگاه‌ها و تجارب جامعه پژوهش در خصوص اخلاق و تربیت در فضای مجازی استفاده شد؛ که عبارت بود از:

- مطالعه دقیق همه بیانات شرکت‌کنندگان: برای این منظور بعد از هر مصاحبه، فایل‌های صوتی ضبط شده به صورت متن پیاده‌سازی شد؛ و مصاحبه‌ها برای کسب معانی، چندین بار خوانده شد. این مرحله نیازمند تأمل و دقت نظر بسیار زیادی است که تا محقق بتواند تسلط کافی را در فهم کلی مصاحبه پیدا کند. این فرآیند از بررسی گزاره‌های کلامی مصاحبه‌شوندگان در قالب مصادیق عینی، استعاره‌ها و مفاهیم شروع و با قرائت چندباره به مفاهیم اولیه و مقوله‌های مرتبط به پایان می‌رسد و در واقع، بعد از مطالعه متن هر یک از مصاحبه‌ها،

قسمت‌هایی که با توجه به اهداف تحقیق می‌تواند به‌عنوان کد اولیه در نظر گرفته شود، مشخص و به‌عنوان مفاهیم اولیه انتخاب شد.

- مرحله استخراج عبارات اصلی: در این مرحله عبارات یا جملاتی که به‌طور مستقیم به پدیده مورد نظر (و در اهداف پژوهش) مربوط بود، از مصاحبه‌ها استخراج شد و زیر جملات مهم خط کشیده شد.

- پیدا کردن و فرموله کردن معانی شناخته شده: در این قسمت معنی هر جمله مهم استخراج و در حاشیه متن مصاحبه یادداشت شد که به‌عنوان «معانی منظم شده» یا «کد» شناخته شد و طبق اصول کدگذاری پیکارد^۱ (۲۰۰۷)، پس از انجام هر مصاحبه و قبل از اقدام به مصاحبه بعدی داده‌های این مطالعه کدگذاری شدند.

- دسته‌بندی داده‌ها: مورد قبلی برای هر مصاحبه تکرار شد و انبوه کدهای استخراج‌شده به‌صورت مضامین و موضوعات اصلی دسته‌بندی شدند. پس از مصاحبه، پاسخ‌های ثبت‌شده چندین بار مرور شده و مضامین با توجه به تکرار و ارتباط در دسته‌هایی قرار گرفتند.

- تلفیق نتایج در قالب یک توصیف جامع: در ادامه، مضامین اولیه در طبقه‌ای بالاتر که اشتراک دارند، در قالب مؤلفه‌های دانش‌آفرینی در قالب اصول تربیت‌مداری و مبانی اخلاقی طبقه‌بندی شدند و در نهایت، این مؤلفه‌ها در دسته‌های کلی‌تر قرار گرفت.

- بیان صریح و روشن از ساختار اساسی پدیده مورد مطالعه: با فرموله کردن توصیف جامع پدیده مورد مطالعه و در نهایت یک توصیف جامع و تصویری کلی از دسته‌بندی موضوعات و مضامین اصلی و ساختار ذاتی پدیده یعنی تجارب و دیدگاه‌های جامعه پژوهش در خصوص اخلاق و تربیت در فضای مجازی ارائه شد.

- اعتبارسنجی نهایی یافته‌ها: برای حصول اطمینان از دقت و صحت داده‌ها؛ از منظر پژوهشگر و مشارکت‌کنندگان، از روش تطبیق توسط اعضاء (کرسول و میلر^۲، ۲۰۰۰) استفاده شد به گونه‌ای که نخست برخی از مشارکت‌کنندگان گزارش نهایی، فرآیند تحلیل یا مقوله‌های به‌دست آمده را ملاحظه و نظر خود را درباره آن‌ها ابراز داشتند.

1. Pickard
2. Creswel and Miller

یافته‌ها

شرکت‌کنندگان این پژوهش ۱۱ نفر از دانشجویان مشغول به تحصیل در مقاطع مختلف دانشگاه الزهراء بودند که در انتخاب افراد سعی شده ضمن فعال بودن در فضای مجازی و داشتن دانش اجتماعی متعارف؛ بتوانند به نوعی در درک و تحلیل اهداف این مطالعه نیز صاحب دیدگاه باشند؛ از این تعداد ۳ نفر دانشجوی دکتری تخصصی، ۴ نفر دانشجوی کارشناسی ارشد، ۴ نفر دانشجوی کارشناسی (رشته‌های مختلف علوم انسانی، علوم پایه و هنر و غیره) بودند. پس از تحلیل مصاحبه‌ها در مجموع ۴۴ مضمون محوری کشف شد که ۱۲ مورد آن‌ها پاسخ مستقیم به سؤالات اصلی راهنمای تحقیق (مقوله‌ها) بود و سایر موارد زمینه‌ها و شرایط مداخله‌گر و اطلاعات جانبی را برای محققان مکشوف ساخت. در ادامه مضامین مصاحبه و مقوله‌های محوری مرتبط با آن ذکر می‌شود:

۱- تعاریف و میزان شناخت از تربیت اخلاقی در فضای مجازی

با تحلیل پاسخ‌های حاصل از سؤال اول پژوهش می‌توان چنین گفت که به طور کلی دانشجویان با مقطع تحصیلی بالاتر، دید گسترده‌تری نسبت به مفاهیم تربیت، اخلاق و بی‌اخلاقی در فضای مجازی داشتند، هرچند که در میان همه مقاطع پاسخ‌ها نشان‌دهنده شناخت نسبی آن‌ها نسبت به این موضوعات بود. بنابر یافته‌ها، شناخت جامعه مورد بررسی نسبت به مفاهیم تربیت، اخلاق و بی‌اخلاقی در فضای مجازی در سطح متوسط ارزیابی شد. تقریباً نزدیک به نیمی از پاسخگویان در ضمن مصاحبه بیان داشتند که کتاب، مقاله یا مطلبی در این زمینه مطالعه کرده‌اند، به‌علاوه اینکه افراد مورد بررسی بیشتر دانسته‌های خود را در این زمینه بر اساس تجارب شخصی خود و یادگیری غیررسمی از طریق ارتباط با دوستان، خانواده، همکلاسی‌ها و همکاران خود ذکر کردند. مضامین برگرفته از این پرسش بدین شرح است:

«تربیت و اخلاق در فضای مجازی، یکی از مباحث مرتبط با استفاده

اینترنته» «در زمینه تربیت در فضای مجازی، تعریف منسجمی تو ذهنم ندارم

اما مطمئنم که فعالیت در این فضا نیز تابع یک سری اصول و قوانین (بعضاً

نانوشته) است که بین کاربران وضع میشه». «به نظر من تربیت در فضای

مجازی یعنی همون آموزه‌های دینی و بی‌اخلاقی یعنی رعایت نکردن این

اصول». «در مورد تربیت در فضای مجازی مطلبی را از یکی مدرسان فن آوری‌های اطلاعات (البته با عناوین دیگری) به خاطر دارم: با توجه به شیوع استفاده از امکانات اینترنت و چندجانبه شدن ارتباطات انسانی در شبکه‌های اجتماعی تحت وب به نظرم رعایت هنجارهای تربیتی و احترام به حریم‌های فردی در شبکه‌های اجتماعی؛ به ویژه برای دختران ضرورتی غیرقابل انکاره». «تعریف من از تربیت در فضای مجازی یعنی هتک حرمت نکردن و به کار نبردن کلمات و الفاظ نامناسب». من تربیت در فضای مجازی را رعایت حریم شخصی افراد تعریف می‌کنم. «فکر می‌کنم تربیت در فضای مجازی یعنی رعایت ادب و احترام در گفتگوها، پرهیز از دروغ‌گویی و انتشار شایعه و اطلاعات نادرست». «اگر بخوام خیلی ساده و صمیمی بگم تربیت یعنی رعایت هر کاری که در دنیای واقعی و جلوی چشم مردم از انجامش خجالت می‌کشیم مثل به کار بردن حرف‌ها و کلمات نامناسب، نگاه

کردن یا انتشار تصاویر یا فیلم‌های نامناسب و چیزهایی اینجوری»

جمع‌بندی دیدگاه‌های مصاحبه‌شوندگان در خصوص تعاریف تربیت و اخلاق در فضای مجازی در ۱۰ مضمون و ۵ مقوله اصلی تشخیص داده شد که حاصل آن در قالب این مفاهیم خلاصه‌سازی و ارائه می‌شود: رعایت حریم خصوصی، امنیت اخلاقی، دقت، صحت و دسترسی به اطلاعات، رعایت عدم انتشار مطالب غیرواقعی و تصاویر غیراخلاقی.

۳ و ۲- عوامل ناقض اصول تربیتی و عوامل زمینه‌ساز بی‌اخلاقی در فضای مجازی کدامند؟

مضامین برگرفته از این پرسش بدین شرح است: «شاید این دیدگاه دیگر کلیشه‌ای شده باشد، اما من هنوزم معتقدم اگر قبل از آمدن هر ابزار یا فن‌آوری جدیدی اول فرهنگ و چگونگی استفاده درست از اون بیاد این مشکلات هم کمتر پیش می‌اومد وقتی یک نفر دنبال رسیدن به اطلاعات دقیق و شفاف است و با فیلتر (سانسور) مواجه می‌شه این عدم دسترسی رو نوعی نقض حریم خودش توسط دیگران می‌دونه و باعث میشه خودش هم به رعایت حریم‌های دیگران بی‌توجه بشه». «یکی از چیزهایی که در فضای مجازی خیلی شایع شده سرقت از حساب‌های بانکی افراد تو اینترنته، اگرچه

بیشتر به عنوان جرم تعریف می‌شود، اما به نظر من منشأش یک جور بی‌اخلاقیه که باعث شده اصول تربیت انسانی (در حفظ حریم مادی) افراد در این فضا نقض بشه». «شیوع انتشار تصاویر غیراخلاقی و پورنو زمینه‌ساز جدی برای نقض اصول تربیتی در وب و به‌ویژه شبکه‌های مجازی در تلفن‌های هوشمند شده». «به نظرم ارزون بودن و کم‌هزینه بودن تماس‌ها و پیام‌ها تو اینترنت و به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی». «وقتی یک نفر در حال انجام چنین فعالیت‌هایی در اینترنت کمتر پیش میاد که همون لحظه توسط پلیس شناسایی و دستگیر بشه». «فعالیت تو فضای مجازی و جذابیت‌هاش و رقابت بر سر دیده شدن و لایک گرفتن و جذب مخاطب بیشتر».

در پاسخ به سؤال دوم و سوم پژوهش؛ پس از تحلیل و خلاصه‌سازی دیدگاه‌های مصاحبه‌شوندگان در خصوص عوامل زمینه‌ساز ایجاد مسائل غیراخلاقی در فضای مجازی در قالب ۵ مقوله اصلی استخراج شد که عبارتند از: کم‌هزینه بودن، سرعت انتقال اطلاعات، ناشناخته ماندن هویت کاربران در فضای مجازی، شناسایی نشدن آنی در حین ارتکاب اعمال غیراخلاقی یا اعمال مجرمانه در این فضا و تلاش کاربران برای جذب مخاطب بیشتر به هر طریق ممکن.

۴- موانع موجود بر سر راه اخلاقمندی و تربیت‌مداری در فضای مجازی کدامند؟

مضامین برگرفته از این پرسش بدین شرح است:

«نبودن تعاریف واحد و مشترک از تربیت و اخلاق بین همه فرهنگ‌ها و ادیان». «کمرنگ شدن اصول تربیتی تو خانواده و بالتبع آن تو کل جامعه». «فکر می‌کنم بیشتر از همه حس کنجکاوی و ماجراجویی افراطی باعث این کار می‌شه». «به نظر من شفاف نبودن تعریف مشخصی از حریم شخصی، تربیت و اخلاق عامل بروز این عوامل شده». «فعالیت افراد سودجو با هدف‌های مالی که حاضرند به هر قیمتی با زیر پا گذاشتن اصول تربیتی به مقاصد خودشون برسند». «ترویج فرهنگ‌های برهنگی تحت عناوینی مثل آزادی و حقوق شخصی». «به نظر من اینکه همه ما کاربران فضای مجازی فکر می‌کنیم چون در ظاهر دیده نمی‌شیم پس می‌تونیم و میشه هر جور بخواهیم

تو این فضا برخورد کنیم».

تحلیل پاسخ‌های حاصل از سؤال سوم پژوهش و بررسی موانع موجود بر سر راه اخلاقمندی و تربیت‌مداری در فضای مجازی از دیدگاه جامعه پژوهش در قالب ۵ مقوله اصلی تشخیص داده شد که: ناآگاهی و ضعف اخلاق در فضای حقیقی، حاکمیت چندگانه و تضاد هنجاری و نبود راهکارهای نظارتی کارآمد، سودجویی و منفعت‌طلبی، اختلاف نظر در مصادیق و تعاریف امور اخلاقی و غیراخلاقی در فرهنگ‌های مختلف یا حتی در میان یک فرهنگ با خرده فرهنگ‌هایش؛ از مهم‌ترین چالش‌ها و موانع موجود در جهت تربیت‌مداری و اخلاقمند کردن فضای مجازی به‌شمار می‌روند.

۵- چه سازوکارهایی می‌تواند در اشاعه اصول تربیتی و مبانی اخلاق اسلامی در فضای مجازی مؤثر واقع شود؟

مهم‌ترین مضامین برگرفته از این پرسش بدین شرح است:

«توجه بیشتر خانواده‌ها بر مسائل تربیتی دختران جوان بر مبنای اصول تربیتی». «وقتی خدا را در همه حال شاهد و ناظر بر اعمال‌مون ببینیم بیشتر می‌تونیم اصول تربیتی لازم برای حضور تو شبکه‌های مجازی را رعایت کنیم». «ایجاد جایگزین‌های بومی و ملی بر مبنای اصول تربیتی جامعه به جای شبکه‌های مجازی وارداتی».

جمع‌بندی نظرات و دیدگاه‌های مصاحبه‌شوندگان به‌منظور ارائه سازوکارهای تربیتی برای کاربران فضای مجازی از منظر مبانی اخلاقی در مقولات محوری زیر تجمیع شده و جمع‌بندی حاصله حاکی از آن است که تقویت باورهای اخلاقی در میان کاربران، می‌تواند یک راهکار مهم و مناسب در این زمینه تلقی شود که اجرای آن را می‌توان وابسته به اعمال راهبردهای ذیل دانست: اهتمام خانواده‌ها در تربیت نسل جوان با الگوهای اسلامی-ایرانی و بهره‌گیری از آموزه‌های دینی، باور به حضور خداوند در همه حال، اخلاقی‌سازی جامعه حقیقی، برجسته سازی هویت انسانی انسان‌ها، وجود نظارت بیرونی، اما عدم تأکید به شیوه‌های سلب اختیار (فیلترسازی)، توصیه به رعایت اخلاق و استفاده از روش‌های بازدارنده برگرفته از مبانی اخلاقی، مشاوره با اهل فن، تشریک مساعی جهانی، استفاده از مطالعات و نظرات صاحب‌نظران بین‌رشته‌ای (علوم اخلاق، علوم تربیتی و روان‌شناسی، فن‌آوری اطلاعات و سایر

علوم)، آگاهی‌بخشی و آموزش به اقشار مختلف اعم از کاربران، تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان نرم‌افزارها و سخت‌افزارها، افراد، نهادها و سازمان‌های ناظر و مرتبط.

۷ و ۶- تأثیر پیاده‌سازی و کاربرست مبانی اخلاقی بر روند اصول تربیتی زنان در فضای مجازی و دنیای حقیقی

از آنجاکه بیشتر مصاحبه‌شوندگان دو سؤال آخر پژوهش را به طور تلفیقی پاسخ گفتند؛ از این رو نتایج برآمده از پاسخ‌های مربوط به این دو سؤال در یک راستا کدگذاری و تحلیل شد تا بتوان هم‌پوشانی موضوعی مفاهیم و نتایج را نیز به صورت تلفیقی ارائه کرد.

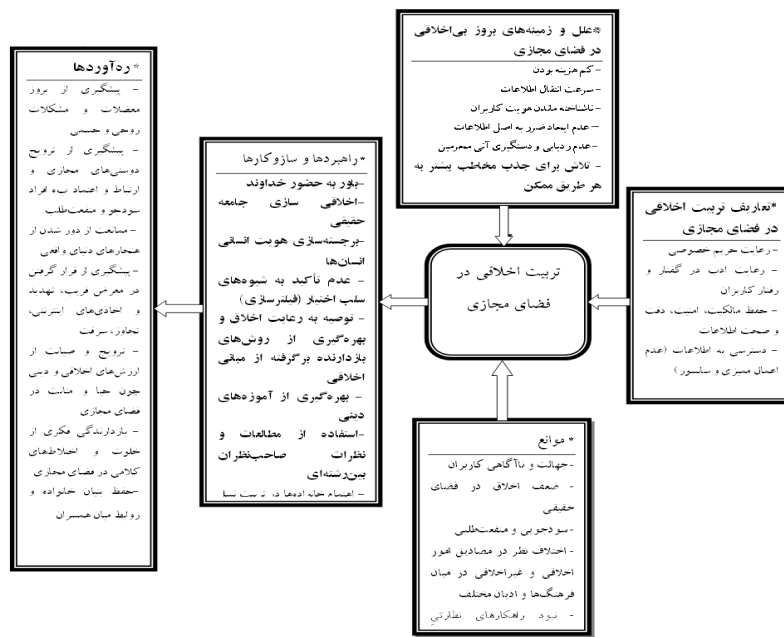
مضامین برگرفته از این دو پرسش عبارتند از:

«تو دین اسلام، به اخلاقیات توجه زیادی شده و می‌شه گفت اخلاق از ارکان مهمه دین به شمار میره؛ اگر بشه این مباحث اخلاقی را اول تو دنیای مجازی به روزرسانی و بعدش هم پیاده‌سازی کرد در این صورت میشه از بروز خیلی از مشکلات پیش اومده از رابطه‌های مجازی خانوما در دنیای مجازی با دیگران و به ویژه ارتباط با نامحرم پیشگیری کرد». «به نظر من هرچه توجه بیشتری به مقوله اخلاق در جامعه مجازی بشه باعث میشه تا جامعه حقیقی بتونه با موفقیت بیشتری در مسیر درست حرکت کنه». «اگر همه کاربران فضاهای مجازی اخلاق را رعایت کنند؛ زنان کمتر در معرض آسیب‌های روحی و جسمی ناشی از وابستگی‌های مجازی قرار می‌گیرن». «اگر اخلاق در فضای مجازی رعایت بشه خانم‌ها کمتر تحت تأثیر فریب قرار می‌گیرن» «فکر می‌کنم رعایت اخلاق یک چیز فردی و خصوصیه و توی همه ادیان یا حتی مسلک‌های غیردینی هم وجود داره و میشه اخلاق را از این منظرها هم تو فضای مجازی پیاده کرد». «اگر مبانی اسلام و اخلاق اسلامی در فضای مجازی مدنظر قرار بگیره و تدوین، پیاده‌سازی و به کارگیری بشه قطعاً می‌تونیم تا حد بسیار زیادی در جهت فرهنگ‌سازی مناسب و پیشگیری از بروز مشکلات اجتماعی و روحی برای زنان دختران تو فضای مجازی اقدام کرد». «با توجه به اینکه یکی از بی‌اخلاقی‌های بزرگ در فضای مجازی، انحراف‌های مالی و برداشت از حساب‌های بانکی افراد هست؛ به نظرم اگر

اخلاق تو فضای مجازی رو رعایت کنیم هیچ کس به خودش اجازه نمی‌ده که به چنین کاری مرتکب بشه، چراکه با داشتن این نگاه هیچ فرقی بین برداشتن بی‌اجازه پول از کیف افراد و انتقال بی‌اجازه وجه تو فضای مجازی نمی‌بینه.»

تحلیل یافته‌های حاصل از نظرات مصاحبه شونده‌گان در خصوص تأثیر پیاده‌سازی و کاربست مبانی اخلاقی در فضای مجازی و تأثیر آن بر صیانت از حریم زنان و دختران دانشگاهی در دنیای حقیقی در مقولات محوری زیر تجمیع شده است. جمع‌بندی حاصله حاکی از آن است که فضای مجازی به رغم همه قابلیت‌هایی که در بهبود و تسریع ارتباطات داشته، اما به همان میزان هم می‌تواند زمینه‌ساز مشکلات مهم و جدی‌ای نیز بر این قشر از جامعه باشد که همه این عوامل با توجه به آسیب‌پذیری روحی و جسمی جامعه پژوهش؛ می‌تواند آن‌ها را مستعد ابتلا به بحران‌های روحی و شخصیتی و ایجاد مشکلات حقوقی و جزائی کند.

اعتقاد معنوی به وجود خداوند به‌عنوان ناظر در همه اعمال و رفتار انسان‌ها (چه در فضای مجازی و چه در دنیای حقیقی)، توجه به تعریف و مفهوم حریم خصوصی حتی در مراودات فضای مجازی؛ امانت‌داری و حفظ اسرار شخصی و مالی خود و دیگران، پیشگیری از ترویج دوستی‌های مجازی و پرهیز از ارتباط و اعتماد به افراد سودجو و فرصت‌طلب، مراقبت از دور شدن از هنجارهای ارتباط در دنیای واقعی و مواردی از این دست عواملی هستند که می‌توان با تکیه بر آن‌ها از بروز معضلات و مشکلات روحی و جسمی ناشی از فعالیت در فضای مجازی پیشگیری و غلبه کرد.

شکل ۱: مدل پارادایمی تربیت اخلاقی در فضای مجازی

بحث و نتیجه‌گیری

فضای مجازی ضمن فراهم‌سازی امکانات پیشرفت‌زا و در کنار دستاوردها و تسهیلات ارزشمندی که تمام جنبه‌های مختلف زندگی بشر را تحت تأثیر قرار داده؛ باعث شده تا به دلیل عدم رعایت اصول صحیح تربیتی و استفاده‌های غیرمجاز و آسیب‌زا، به چالشی بسیار حساس و مخاطره‌آمیز مبدل شود که این نتایج با مطالعات مسعودی (۱۳۹۳) و زندونیان (۱۳۹۲) همسویی داشته و نتایج تحقیقات بیلگا (۲۰۰۶) نیز بر چالشی بودن این فضا صحت می‌گذارد. یکی از یافته‌های این پژوهش که در روند تحقیق حاصل شد؛ پیامدهای ناشی از تأثیرات سوء فضای مجازی بر فرهنگ و سلامت فکری و روحی افراد و مخاطرات ناشی از آن بر جامعه حقیقی بود که این مسأله با یافته‌های پژوهش ربیعی (۱۳۹۲) همخوانی داشته به گونه‌ای که می‌توان ماهیت فضای مجازی را در مستعد کردن جامعه حقیقی در بروز انواع آسیب‌ها و مخاطرات، بسیار جدی برشمرد. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که ویژگی‌های

فضای مجازی، نظیر ارتباطی بودن، امکان پنهان نگه داشتن هویت، حاکمیت چندگانه و تضاد هنجاری و نبود راهکارهای نظارتی کارآمد، این فضا را مستعد بروز رفتارهای غیراخلاقی و ناقض اصول تربیتی در میان کاربران کرده و همه این عوامل باعث شده تا امروزه مباحث اخلاقی در این عرصه به صورت جدی مورد توجه قرار گیرد؛ که یافته‌های نتایج تحقیق عبدالله (۲۰۱۶) در این خصوص نیز مبین این مسأله است. از دیدگاه جامعه پژوهش حاضر، ضرورت پرداختن به تدابیر اخلاقی در فضای مجازی به منظور حفظ حریم شخصی و صیانت از آسیب‌های روحی و اجتماعی و حفظ کیان خانواده و روابط همسران مورد توجه قرار گرفته که این نتایج با برخی از یافته‌های فرومان (۲۰۰۰) همراستا است که ضرورت پرداختن به تدابیر اخلاقی در فضای مجازی را با مسأله منفعت مرتبط قلمداد می‌کند.

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که پیشرفت‌های سریع فناوری و وابستگی افراد به استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، مسائل و مشکلاتی در حوزه اصول تربیتی در فضای مجازی ایجاد کرده که این مسائل ناهنجاری‌هایی را در این زمینه به وجود آورده است. مشکل جامعه اطلاعاتی و کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی، در این زمینه به شکل تنزل ارزش‌های انسانی و برتری ارزش‌های فناورانه بروز کرده و باعث شده تا تعداد جرائم اینترنتی به طور صعودی همچنان رو به افزایش باشد و این همان چیزی است که در نتایج مطالعه بیلگیا (۲۰۰۶) نیز بدان تصریح شده است. ابری (۱۳۸۷) معتقد است توسعه فناوری‌های اطلاعاتی فرصت‌های فراوانی را در عرصه ارتباطات به همراه داشته و توانسته در شکوفایی خلاقیت کاربران و به ویژه جوانان مؤثر باشد؛ اما نتایج پژوهش حاضر نشان داد که این «فرصت» زمینه مشکلات و تهدیدهای بسیاری را نیز موجب شده است. از این رو اگر چه نمی‌توان فرصت خلاقیت‌زایی را در فن‌آوری‌های نوین نادیده گرفت، اما با در نظر داشتن دیدگاه‌های جامعه پژوهش حاضر نمی‌توان میان یافته‌های پژوهش حاضر و نتایج مطالعه وی همسویی برقرار کرد.

پیشگاهی فرد (۱۳۸۹) و زندونیان (۱۳۹۲) در نتایج مطالعات خود به جرائم سایبری از جمله دزدی، اخاذی، فروش مواد مخدر، تروریسم پرداخته و مسائل مختلف فرهنگی را به عنوان معضلات آشکار تربیتی در فضای مجازی بر شمرده‌اند که در پژوهش حاضر از میان این مخاطرات؛ سه معضل مشکلات فرهنگی، سرقت از حساب‌های بانکی و اخاذی از زنان از

دغدغه‌های جامعه این پژوهش نیز بوده و مورد تأکید واقع شده است. مهم‌ترین مسأله‌ای که امروزه پدیده معضلات تربیتی را به‌عنوان یک پدیده نگران‌کننده جلوه می‌دهد، این است که این فناوری در دست انسان‌هایی رها از تقیدات تربیتی و اخلاقی نیز قرار گرفته باشد، چراکه فناوری ماهیتاً پدیده مثبتی است که حتی می‌توان از قابلیت‌های آن برای اخلاقی کردن همه ابعاد زندگی انسانی کمک گرفت و آن چه این نیت را محقق و میسر می‌کند تربیت درونی انسان‌ها بر پایه اصول اخلاقی است. اهمیت مباحث اخلاقی به‌ویژه در قلمرو معاشرت‌های گوناگون شخصی و اجتماعی به‌قدری روشن است که در جوامع مختلف بر آن تأکید می‌ورزند و خصوصاً در جامعه مسلمانان می‌باید بر آن اهتمام بیشتری ورزیده شود. عبدالله (۲۰۱۶) نیز در مطالعات خود بر این عقیده است که دین مبین اسلام، دین اخلاق‌مداری است و اخلاق از ارکان مهم آن است و بدیهی است هر آنچه در جامعه توجه بیشتری به مقوله اخلاق و اخلاق‌مداری شود، جامعه با موفقیت بیشتری در مسیر درست خود حرکت خواهد کرد. انتشار تصاویر و مطالب غیراخلاقی و مستهجن، نشر اکاذیب و مطالب خلاف واقع به قصد برهم زدن آرامش فکری جامعه، تخریب، خیانت و اغفال زنان و دختران، انتشار ویروس‌های مخرب رایانه‌ای، نفوذ در حساب‌های مالی دیگران و سرقت اموال و نفوذ در شبکه‌های بانکی و مسائلی از این دست، همه و همه از مصادیق بی‌اخلاقی در فضای مجازی است که قطعاً نمی‌تواند از انسان‌های با اخلاق سربزند. از این رو با گسترش فضاهای مجازی و گسترش کاربران و مخاطبان این فضاها، ضرورت تدوین اصول و چارچوب‌های ویژه برای در امان ماندن این فضا و کاربران از بی‌اخلاقی‌های رسانه‌ای امری اجتناب‌ناپذیر قلمداد می‌شود.

اخلاق در حوزه فضای مجازی، موضوعی میان‌رشته‌ای است که بحث درباره آن نیازمند آشنایی و تخصص در دو حوزه اخلاق و فناوری اطلاعات است و معمولاً در بحث اخلاق در فناوری اطلاعات و فضای مجازی، به بخش وسیعی از حوزه فناوری می‌پردازند که دارای جهات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی است (تاج‌آبادی، ۱۳۹۰)، اما تدوین منشوری اخلاقی (در سطح فراملی) که جامع و شامل همه سلیقه‌ها و فرهنگ‌ها و ادیان باشد؛ تا به حال امکان‌پذیر نبوده و سازمان یونسکو هم به دلیل همین کثرت عرصه و تنوع دیدگاه‌ها نتوانسته در این خصوص، منشوری را وضع و به تصویب همه نمایندگان برساند. چراکه اصولاً اخلاق مفهومی مطلق نبوده و در هر فرهنگ و جامعه‌ای به‌گونه‌ای خاص تعریف می‌شود و این شمول استفاده

از فن‌آوری‌ها در حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی، خود، باعث به وجود آمدن اختلال‌های معنایی بسیاری در مباحث اخلاقی و رفتاری شده است. اسلام در این رابطه، توصیه‌ها و دستاوردهای ارزشمندی را برای تقویت رفتار اخلاقی افراد ارائه داده است (کوشا، ۱۳۹۱). دین اسلام در راستای نقش هدایت و جهت‌دهی زندگی اجتماعی انسان و در کنار توجه به ابعاد فردی بر اساس تعالیم الهی، جامعه‌ای را ترسیم می‌کند که در کنار تأمین نیازهای مادی افراد جامعه به نیازهای معنوی آن‌ها نیز توجه دارد و در پی این توجه پیشرفت‌های مادی و معنوی را برای جوامع به ارمغان می‌آورد. باورها و ارزش‌های دینی یکی از محرک‌های درونی است که فرد را به رفتار درست و هنجارمند سوق می‌دهد. تزئین به اخلاق دینی، هم نقش تحریکی برای رفتارهای اخلاقی دارد و هم نقش بازدارنده برای رفتارهای غیراخلاقی؛ بنابراین، اخلاق دینی، به واسطه داشتن قابلیت خودکنترلی مستمر، هم در فضای واقعی زندگی نقش تحریکی و کنترلی ایفا می‌کند و هم در فضای مجازی؛ و به محافظت دائم از رفتارهای ظاهری و باطنی منجر می‌شود. برای به‌کارگیری مبانی اخلاق در فضای مجازی دو راهبرد اصلی قابل بحث است:

در رویکرد اول عقیده بر این است که اخلاق در فضای مجازی می‌تواند به‌سادگی به‌عنوان راهنمای فعالیت، همانند اخلاق حرفه‌ای سایر فن‌آوری‌ها صورت‌بندی و مدل‌سازی شود. در این رویکرد، مسائل و قواعد اخلاقی از دنیای واقعی به فضای مجازی توسعه داده می‌شود. از آنجا که این نوع نگاه بیشتر خصولتی ایستا دارد؛ رویکرد دومی مطرح است که عقیده دارد از آنجا که فن‌آوری‌های فضای مجازی به سایر فن‌آوری‌ها شباهت زیادی ندارد، لازم است به‌منظور تحقق کارکردهای متنوع اش به‌طور مجزا مدل‌سازی شود، از این رو اینجاست که استفاده از اخلاق کاربردی اهمیت می‌یابد (صدری، ۱۳۸۴). اخلاق کاربردی از زیرشاخه‌ها یا پیوست‌های فلسفه اخلاق است و به مباحثی اختصاص دارد که به ارزش‌های عملی رفتار انسان‌ها در حوزه‌هایی خاص مربوط می‌شود. این رویکرد خواهان توجه به ماهیت فضای مجازی و ترسیم و تعریف مسائل بر اساس خصوصیات آن است و اصولاً پویا و انعطاف‌پذیر است.

کوتاه سخن اینکه توجه و عمل به اخلاق دینی برگرفته از مبانی معرفت دینی و بهره‌گیری از آموزه‌های تربیتی، باور به حضور همیشگی خداوند، برجسته‌سازی هویت انسانی کاربران،

توصیه به رعایت اخلاق و بهره‌گیری از روش‌های بازدارنده برگرفته از مبانی اخلاقی، تشریح مساعی جهانی، استفاده از مطالعات و نظرات صاحب‌نظران بین‌رشته‌ای (علوم اخلاق، علوم تربیتی و روان‌شناسی، فن‌آوری اطلاعات و سایر علوم مرتبط) مراجع اطمینان بخشی‌اند که می‌توانند در فعالیت در فضای مجازی احکام اخلاقی را در اختیار افراد قرار داده و باعث تقویت و استحکام انگیزه‌های رفتاری و اخلاقی شوند. از این رو می‌توان گفت، جایگاه اخلاق دینی به‌عنوان یک ناظر آرمانی و الهی، می‌تواند ضامن اجرای مؤثر، کارآمد و مستمر تربیت‌مداری در فضای مجازی و به‌ویژه برای کاربران زن به‌شمار آید که با تکیه بر آن می‌توان در پیشگیری از بروز و رفع معضلات و مشکلات روحی و جسمی ناشی از آسیب‌های فضای مجازی، از قبیل پیشگیری از ترویج دوستی‌های مجازی، ارتباط و اعتماد به افراد منفعت‌طلب، ممانعت از دور شدن از هنجارهای دنیای واقعی و قرار گرفتن در معرض فریب، تهدید، اخاذی‌های اینترنتی، تجاوز، سرقت و مواردی از این دست فائق آمد. ضمن اینکه از این رهگذر می‌توان بر ترویج ارزش‌های اخلاقی و دینی چون حفظ حیا و متانت در فضای مجازی حفظ بنیان خانواده و تحکیم روابط میان همسران و ایجاد بازدارندگی فکری از اختلاط‌های کلامی در فضای مجازی نیز دست یافت.

منابع

- امید، مسعود (۱۳۸۱). «درآمدی بر فلسفه اخلاق از دیدگاه متفکران مسلمان معاصر ایران». تبریز، دانشگاه تبریز، مؤسسه تحقیقاتی علوم اسلامی - انسانی.
- ابری، انسیه (۱۳۸۷). فضای مجازی عرصه ظهور خلاقیت. اولین کنفرانس ملی خلاقیت‌شناسی مهندسی و مدیریت نوآوری ایران.
- اعرافی، علیرضا (۱۳۹۱). «فقه تربیتی». انتشارات مؤسسه فرهنگی اشراق و عرفان (۱): ۶۵-۷۲.
- بهشتی، محمد (۱۳۸۷). مبانی تربیت از دیدگاه قرآن. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- بناهان، مریم (۱۳۹۳). تبیین مبانی ارزش‌شناسی سند ملی آموزش و پرورش در رویارویی با بحران اخلاقی. فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۲ (۲۳).
- پیشگاهی فرد، زهرا، انصاری زاده، سلمان، کرمی، افشین و پرهیز، فریاد (۱۳۸۹). تعامل در فضای سایبر و تأثیر آن بر هویت زنان در ایران (مطالعه موردی دانشجویان دختر دانشگاه

تهران). زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)، شماره ۲۹
 تاج‌آبادی، رضا (۱۳۹۰). «فلسفه اخلاق در توسعه فناوری اطلاعات و بررسی چالش‌های آن در
 جامعه اطلاعاتی». نشریه ره‌آورد، (۱۸): ۲۴-۳۷
 جوانبخت، میثم (۱۳۹۰). «فناوری اطلاعات و ارتباطات و ناهنجاری‌های اخلاقی». مجله ارتباط
 علمی.

حسنوند، شیرین، اشک تراب، طاهره، سید فاطمی، نعیمه و سلمانی، نیر (۱۳۹۴) تحلیل
 تجارب پدیدار شناختی بر اساس روش جیورجی. نشریه علمی- پژوهشی دانشکده
 پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی، ۲۵(۸۹):
 ۶۹-۸۰

دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). «لغتنامه دهخدا». تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
 ربیعی، علی و محمدزاده یزد، فرشته (۱۳۹۲). «آسیب‌شناسی فضای مجازی، بررسی تأثیر
 استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی دانشجویان». راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۲(۶)
 رحمتی، حسینعلی (۱۳۹۴). «موانع و چالش‌های اخلاقی شدن فضای سایبر»، حکمت اسلامی،
 ۲۶

رحمتی، حسینعلی (۱۳۹۴). «راهکارهای اخلاقی شدن فضای سایبر»، حکمت اسلامی، ۲۷
 زندوانیان، احمد، حیدری، مریم، باقری، ریحانه و عطارزاده، فاطمه (۱۳۹۲). «آسیب‌های
 فضای مجازی بین دانش‌آموزان دختر». مطالعات فرهنگ - ارتباطات ۱۴(۲۳): ۵۵.
 ستارزاده، داوود (۱۳۸۶). «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر اعتیاد به اینترنت و پیامدهای آن»،
 فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی، ۳(۳)

سرکانی، ابراهیم (۱۳۹۲). «جرائم رایانه‌ای». خبرنامه انفورماتیک، شورای عالی انفورماتیک.
 شهریاری، حمید (۱۳۸۹). «اخلاق فناوری اطلاعات». قم: انتشارات دانشگاه قم: ۷-۱۵۰.
 صادقیان، غفت (۱۳۸۴). «تأثیر اینترنت بر کودکان و نوجوانان». تهران: مجله الکترونیکی نما.
 شماره ۴.

صانعی، هدی (۱۳۷۸). «پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی». ناشر: مهدی صانعی: تهران
 ص: ۴۵۶.

صدری، سید محمدرضا و کروی، محمدتقی. (۱۳۸۴). «ابعاد حقوقی محیط سایبر در پرتو
 توسعه ملی». تهران: بقیه.

کوشا، غلام حیدر (۱۳۹۱). «اخلاق دینی و تعامل سایبری». معارف اخلاقی، ۳(۲) قابل دسترسی

مسعودی، حمید و بهروان، حسین (۱۳۹۳). «اخلاق در فضای مجازی: بررسی عوامل مرتبط با عضویت، میزان بازدید و ماندگاری افراد در گروه‌های اینترنتی غیراخلاقی». *مطالعات رسانه‌ای*. ۹: (۲۶).

مطهری، مرتضی (۱۳۷۳). «تعلیم و تربیت در اسلام». تهران: صدرا.
میرکوشش، امیر هوشنگ (۱۳۹۳). «دیپلماسی علمی و فناوری از دیدگاه امنیت ملی»، *مجله ایرانی روابط بین‌الملل*. قابل دسترس در: <http://fa/php.index/ir.iirjournal.www>

نراقی، ملامحمد مهدی. «معراج السعادة»، چ چهارم، بیروت، اعلمی، بی تا.
نوری، محمد و فلاح، محمدرضا (۱۳۸۷). *اخلاق اسلامی، مبانی و غایات*. پورتال جامع علوم انسانی. اخلاق و تعلیم و تربیت اسلامی قابل دسترس در: <http://asp.default/64034/content/fa/ir.ensani.www>

وینر، نوربرت (۱۳۷۱). «استفاده انسانی از انسان‌ها، سیبرنتیک و جامعه». ترجمه مهرداد ارجمند، تهران: سهامی، ۲۱.

Abri, E. (2008). Cyberspace is the arena of creative emergence. *The First National Conference on Engineering Creativity and Innovation Management in Iran* (Text in Persian).

Arafi, A. (2012). Educational jurisprudence. *Publications of the Cultural Institute of Enlightenment and Mysticism* (1) 65-72. (Text in Persian).

Banahan, M. (2014). Explaining the fundamentals of the national education document in the face of a moral crisis. *Quarterly Journal of Research in Islamic Education*, (22) 23 (Text in Persian).

Beheshti, M. (2008). *Fundamentals of education from the perspective of the Qur'an*. Tehran: Institute of Islamic Culture and Thought (Text in Persian).

Buelga, S. Cava, M. J. Musitu, G. and Torralba, E. (2015). Cyberbullying aggressors among Spanish secondary education students: an exploratory study. *Interactive Technology and Smart Education*, 12(2), 100-115.

Bynum, TW and Rogerson S. (1996) Introduction and overview: Global information ethics. *Science and engineering ethics* 2(2) 131-136.

Bynum, TW and Rogerson S. (2004). Computer ethics and professional responsibility, Wiley-Blackwell.

Creswell, J. W. and Miller, D. L (2000). (Determining validity in qualitative inquiry. *Theory into Practice* (3)39.

Corning, P.(2007). Control Information: The "Missing Link" in the Science of Cybernetics.

Dekhoda, A. A. (1998). *Dekhoda dictionary*. Tehran: Institute of Publishing and Printing, University of Tehran (Text in Persian).

- Elo, S. and Kyngas, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62 (1).
- Faraghi Fard, Z.; Ansarizadeh, S.; Karami, A.; Parhiz, F. (2010). Interaction in cyberspace and its effect on women's identity in Iran (a case study of female students at the University of Tehran). *Women in Development and Politics* (Women's Research), No. 29(Text in Persian).
- Frohman. B.(2000). Cyber Ethics: Bodies or Bytes?" The International Information & Library Review Volume 32, 3-4, September DOI: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1057231700901401>.
- Giorgi, A. (1975). An application of phenomenological method in psychology. *Duquesne Studies in Phenomenological Psychology*. 2 82-103.
- Hasanvand, Sh., Ash Torab, T., Seyed fatemi, n., Salmani, N. (2015). Analysis of phenomenological experiences based on George method. *Scientific-Research Journal of the Faculty of Nursing and Midwifery, Shahid Beheshti University of Medical Sciences and Health Services*(Text in Persian).
- Javanbakht, M. (2011). Information and Communication Technology and Ethical Abnormalities. *Journal of Scientific Communication* (Text in Persian).
- Koosha, Gh. H. (2012). "Religious ethics and cyber interaction." Ethical knowledge, third year, second issue, available at: <http://marefateakhlagi.nashriyat.ir/node/108>(Text in Persian).
- Lancelord, S., and Luyanda, D. (2016). Cyberbullying a desecration of information ethics: perceptions of post high school youth in a rural community, *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*. 14(4).
- Masoudi, H. Behravan, H. (2014). Ethics in cyberspace: a study of factors related to membership, the number of visits and the persistence of individuals in immoral Internet groups. *Media Studies*. 9 :(26).
- Mirkoosh, A. H. (2014). Scientific and technological diplomacy from the perspective of national security, *Iranian Journal of International Relations*. Available at: <http://www.iirjournal.ir/index.php/fa>
- Motahari, M. (1994). Education in Islam. Sadra Publications. Twenty-third edition.
- Moor, JH., (1985). What is computer ethics? *Metaphilosophy*, 16(4) 266-275.
- Naraghi, Molla Muhammad, Mahdi.(----) "Mi'raj Al-Saada", c. Harem, Beirut, Alami, Pta(Text in Persian).
- Nouri, M., Fallah, M. R. (2008). Islamic ethics; Principles and ends. Comprehensive portal of humanities. Islamic ethics and education available at: <http://www.ensani.ir/fa/content/64034/default.aspx>
- Omid, M. (2002). *An Introduction to the Philosophy of Ethics from the Perspective of Contemporary Iranian Muslim Thinkers*. Tabriz, Tabriz University, Islamic-Humanities Research Institute
- Pickard, A.J. (2007). *Research Methods in Informaton*. London: Facet Publishing;
- Putnam, R. (2001). Social Capital: Measurement and Consequences, Kennedy

Moral Training in Cyberspace (Case Study: Alzahra University Students)

Batul Keykha¹

Abstract

This research deals with the analysis of the necessity of moral training in cyberspace and its obstacles by qualitative phenomenology method from women's vision. The purpose of this research is determining the position of moral training in cyberspace with emphasizing the religious ethic. For this purpose, the visions of the research community were gathered together by Semi-structured exploratory interviews with open-ended questions. Then, the data was analyzed by Colaizzi's method. According to the findings, the most important challenges that have turned the cyberspace moral training into an important necessity are :disagreement in the principles of moral training from the users' vision and lack of it in real space, the users attempt for attracting more audiences by each possible way, Weakness and ignorance in the culture of using cyberspace capabilities .The results indicated that it is useful to achieve the goal and remove barriers by utilization of educational guidelines and Islamic moral teachings such as belief in the eternal presence of God, highlighting human identity of users, recommend to moral behavior and utilization *of preventive methods from ethics, global cooperation, family effort of training the young generation according to Iranian-Islamic models and using the studies and visions of interdisciplinary thinkers.

Keywords *moral training, training, ethics, religious morality, cyberspace*

1. Faculty Member Department of Information Science & Knowledge Studies, University of Zabol, Zabol, Iran. batulkeykha@uoz.ac.ir
DOI:10.22051/jontoe.2019.13706.1654
<https://jontoe.alzahra.ac.ir/>